

gyakorlatilag élvezhetetlenné teszi. Ezekből a jövőre nézve a kiadónak kell a megfelelő tanulmányokat levonnia.

GYŐRI JÁNOS L

Németh S. Katalin, Magyar dolgokról. Magyar–német kapcsolattörténeti tanulmányok, Budapest, Universitas, 2014 (Historia litteraria, 31), 264 p.

A régi magyar–német irodalmi kapcsolatok kutatásának egyik legjelentősebb hazai képviselője Németh S. Katalin. Ez a szakterület nem véletlenül áll érdeklődésének középpontjában, hiszen pályáját az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi Sándor gyűjteményében kezdte magyar vonatkozású historiográfiai nyomtatványok között. Német szakos volta és kitűnő német nyelvtudása alapján főleg a német nyelvterületen született tartalmi hungarikumokat találta „izgalmas”-nak (i. m. 89). Ezeket kereste minden gyűjteményben, ahol megfordult, így a már szinte németországi „munkahelyének” számító wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothekban is. Neki köszönhetjük e gyűjtemény magyar vonatkozású nyomtatványainak a feltárását és katalógusba szerkesztését (*Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720 – Magyar és magyar vonatkozású nyomtatványok 1480–1720, Katalog ...* Bd. I–III., München, Saur, 1993).

Kutatási módszere a jól bevált autopszia, azaz figyelmesen elolvasni a hungarika vonatkozás szempontjából gyanúsnak tűnő műveket, még akkor is, hogyha erre címük nem utal egyértelműen. Ez a „mindent-elolvasási szendély” sok új, eddig még fel nem tárt összefüggés felismeréséhez vezetett. Így születtek meg 1989 és 2007 között azok a tanulmányai, amelyeket most összegyűjtve adott ki az Universitas Kiadó.

A *Magyar dolgokról* kötet cím Veit Marchthaler ulmi kereskedő kézirat munkájának címét idézi 1588-ból, amely ismeretlennek számított a hazai kutatás előtt. Nyomatásban soha nem adták ki, pedig óriási jelentőségű, mivel az ugyancsak Ulmban működő Martin Zeiller beledolgozta *Itinerarium Germaniae ... Teutsches Reyßbuch* (Strassburg, 1632) című népszerű út-

leírásába, amely a 18. század végéig meghatározta a Magyarországra látogató német utazókrólunk való ismereteit.

Németh S. Katalin ennek a Marchthaler kéziratnak az ismertetését és részletes elemzését 2002-ben adta közre. A mostani kötetet ez a tanulmány indítja. Veit Marchthaler Lazarus Henckel birodalmi bankár üzleti közvetítőjeként 1580-tól húsz esztendőn keresztül élt Magyarországon és Erdélyben. Összegyűjtötte és papírra vetette tapasztalatait, tényeken alapuló megfigyeléseit a korabeli körülményekről és szokásokról. Még magyarul is megtanult. Munkája rácsafol arra az általánosan megfigyelhető jelenségre, hogy a hozzánk utazók általában átutazók voltak, s nem az itt-tartózkodás céljával érkeztek a Kárpát-medencébe. Ezért van az, hogy 1996-ban még úgy fogalmazott Németh S., hogy „nem ismerünk *egyetlen* olyan útleírást sem, amelynek kifejezett célja egy magyarországi út megörökítése lett volna” (33), ezt a megállapítását 2004-re a Marchthaler-kézirat felfedezésének köszönhetően már így módosíthatta: „*alig* ismerünk” olyan útleírást (75). Ez az igazi öröm egy filológus számára, hogy ha újabb kutatásai nyomán ő maga revidálhatja és módosíthatja korábbi felfogását.

A tanulmánykötetben a Zeiller-művekben közvetített magyarságképről külön tanulmány is szól. Egy írás pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy Zeiller útján Marchthaler volt a forrása Daniel Speer *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissima* Kassa leírásának is.

Az ulmi Marchthaler és Zeiller mellett a Magyarországról szóló utazási irodalom nagyban kapcsolódik Nürnberghez is. Ezt bizonyítja a 16. század második felében ott működött Salomon Schweigger lelkész több kiadást megélt útinaplója, amely annak a valós utazásnak az állomásait vonultatja fel, amikor 1577-ben Konstantinápoly és Jeruzsálem úti céllal Sinsendorf gróf kíséretének tagjaként, mint úti prédikátor átutazott Magyarországon. Nürnberghez kötődik Sigmund von Birken (Betulejus) élete és munkássága is, akinek magyar kapcsolatait Németh az 1971-ben nyomatásban is megjelent *Naplója*, a majd húsz évvel később kiadott, korábban ismeretlen német versei és a több

kiadást megért és több nyelvre lefordított *Der Donau-Strand* (Nürnberg, 1665) című munkái alapján összegzi. A tanulmány nem ad egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy Birken járt-e Magyarországon vagy sem.

Ulmhoz kötődik a kötet borítóján látható metszet is. Johann Georg Schielen *Historische, politische und philosophische Krieg- und Friedens-Gespräch* (Ulm, 1683) című művéből való. Műfaja, a „beszélgetésjáték” a 17. századi magyarországi barokk irodalomban teljesen ismeretlen. Kitalált személyek – főleg hölgyek – udvarias, gáláns hangnemben különböző témákról társalognak benne egymással. A beszélgetéseket rendszeresen – ebben az esetben havonta – jelentették meg. A kevés példányban fennmaradt műből Németh egy teljesebbet Wolfenbüttelben (1683. január–július), az első négy számot pedig Széchényi Ferenc könyvtárában találta meg. A tanulmány 1994. évi megjelenése óta sorra válnak ismertté újabb számok, illetve példányok e folyóiratból. Németh S. Katalin 2003-ban már augusztusi számát is említi a Bayerische Staatsbibliothekban, s mára már a VD 17-ben további németországi példányokat lehet találni (VD17 39:122854F). A diskursusok központjában az 1683-as hadi események kapcsán Thököly István személye áll, akinek eddig ismeretlen portréját is tartalmazza e kiadvány.

Thököly a főszereplője annak a dialógusnak is, amely egy számunkra ugyancsak szokatlan műfajban, az úgy nevezett „beszélgetésnap-tár”-ban maradt fenn (*Alt und neuer Gesprächs-Kalender auf das Jahr... 1694*, Leipzig, 1693) egy exuláns magyar, egy török, egy jezsuita és egy evangélikus doktor között. A diskurzus az evangélikus álláspontját hangsúlyozza. Thököly királyságát pedig a jezsuita szerzetes kivételével pozitívan ítélik meg a szereplők. Így válik ez az eddig ismeretlen német naptár a politikai propaganda eszközzé.

Németh S. Katalin a Zrínyi-kutatás számára is tud újdonságokkal szolgálni. Olyan érdekes nyomtatványra bukkant, amelyik Zrínyi 1663–1664-es hadjáratát, Zrínyi-Újvárat és a vasvári békét egy német katona, Hennecke Knecht szemszögéből mutatja be, aki a braunschweig-

lüneburgi csapatokkal érkezett Magyarországra. A dialógusformába öntött utazási és háborús élmények ismertetése után közli *Judicium. Die hohen Gotter von der Vestung Neu Serin* című eddig ismeretlen gúnydalt is Zrínyi-Újvárról (101–105).

Zrínyi Miklós haláláról több németországi kiadvány is hírt adott, némelyik több verziót is közölt a tragikus eseményről. Németh S. ezeket is számba vette *Egy legenda oldalágai (Adalékok Zrínyi halálának korabeli visszhangjáról)* című tanulmányában. Idézte Paul Winkler *Der Edelmann* (Lüneburg, 1698) című regényének ide vonatkozó részletét is, amely kétségbe vonja, hogy merénylet történt. E regény más magyar vonatkozásokat is tartalmaz. Érdemes lenne egyszer kimerítően végigelemezni hungarika szempontból e művet!

A tanulmánykötet egyik legérdekesebb írása Joannes Amos Comenius Zrínyivel és az erdélyi összefogással kapcsolatos terveinek az európai propagandistáiról: a svájci Johann Jakob Redingerről és a német spiritualista Christian Hobergról szól. Ebből azt is megtudjuk, hogy a tanulmányíró tervezi Redingernek az általa felfedezett, Zürichben őrzött magyarországi útirajzának a kiadását is. Reméljük, hogy ez és a Marchthaler-kézirat megjelenítése nem késik már sokáig!

A gyűjtemény két írása nemcsak a magyar művelődéstörténet, hanem a német filológia számára is tartogat újdonságot. Közli azt az 1594-ben Hamburgban megjelent német nyelvű színpadi játékot, amely a Poppel-Lobkowitz fiúvérek, György és László összeesküvéséről szól (48–55). Hasonlóképpen elsőként publikálja azt a békét óhajtó német éneket is (126–131), amelyet Magyarországról elmenekült diákok szájába ad a Thököly-kérdéssel kapcsolatban a már említett, Schielen szerkesztésében megjelent *Historische, politische und philosophische Krieg- und Friedens-Gespräch* 1683. évi hetedik száma. Valószínűleg a Felföldről származó német ajkú diák lehetett a vers szerzője, ha nem fikcióról van szó!

Németh S. Katalin megtalálta Bethlen Kata német irodalombeli megfelelőjét a pietista Eleonora Petersen-Merlau személyében. A ró-

luk szóló írás nem hatásvizsgálat, hanem a két pietista nőíró műve párhuzamosságainak a bemutatása.

A sok érdekes tanulmány olvastán az a kívánság fogalmazódik meg az olvasóban, hogy jó lenne a bemutatott útleírások antológiáját is kézbe venni. Németh S. Katalin ezt az igényt részben ki is elégíti, amikor újraközli 2000-ben kiadott *Mutatványát egy készülő antológiából*. A most közreadott tervezet a korábbi változathoz képest bővebb. A 17. század első feléből újabb szemelvények kerültek a tanulmány elejére – Wilhelm Dillich, Johann Wild, Salomon Schweigger, Adam von Herbenstein munkáiból. Újdonságnak számítanak lezárásként a Johann Keilhacknertől fordított részletek is 1700-ból. Mindegyik szöveg Németh S. Katalin fordítása! Kár, hogy nem mindegyik előtt olvasható bevezető eligazítás a szerzőről és művéről. Reméljük, hogy az *Antológia* egységesen fogja majd summázni a vonatkozó hasznos tudnivalókat.

A *Függelék* közli a tanulmányok eredeti megjelenési helyét, és megtudható az is, hogy az eredeti közléshez képest lényegi változtatás nem történt. Ezért fordul elő, hogy – bizonyára az elfogult német szakirodalom alapján – két szerző is megkapta az „első hivatásos német író (Berufsschriftsteller)” címet: Martin Zeiller a 169. lapon és Erasmus Francisci a 204. lapon. Sajnáljuk azt is, hogy legalább a távoli időpontban keletkezett azonos témájú írásokat nem dolgozta egybe a szerző, mint az 1996-ban közreadott Salomon Schweigger útleírásának ismertetését és a *Kitaláció és valóság Magyarország 17. századi német leírásaiban* címűt, amely 2004-ben jelent meg. A cikkek hivatkozásait is változatlanul hagyta. Így ha saját tanulmányára utalt, nem jegyezte meg, hogy a hivatkozott tanulmány a kötetben rögtön hozzáférhető. A tanulmányok sem utalnak az *Antológia*-tervezetbe felvett szemelvényekre. Nagyon hasznos viszont a szakirodalmi bibliográfia a kötet végén. Egyaránt segíti az utazási irodalom és a magyar–német kapcsolatok kutatóit.

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

V. Molnár László, II. Katalin cárnő és az „északi kolosszus”, Tanulmánykötet, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, Kaposvár, 2014, 189 p.

II. Katalin az *Oroszország neve (Imja Rosszija)* című játék oroszországi verziójában bekerült a fináléba, és a 11. helyen végzett. A verseny tisztaságát, illetve a helyezések valós alakulását illetően felmerültek kételyek: ám ahhoz talán nem férhet kétség, hogy a cárnőnek helye van a legmeghatározóbb orosz történelmi személyiségek között. A játék apropóján 2009-ben *A tizenkét legnagyobb orosz* című, Szvák Gyula szerkesztésében készült kötet (*A tizenkét legnagyobb orosz*, szerk. Szvák Gyula, Budapest, Russica Pannonica, 2009) részletes ismertetést ad az utolsó körben részt vevő tizenkettőről: az írók, cárok és hadvezérek közé egyetlen női versenyző került, Nagy Katalin, akinek életrajzát V. Molnár László készítette el (Szuorov életrajzát ugyancsak V. Molnár László jegyzi: *Alekszandr Vasziljevics Szuorov = A tizenkét legnagyobb orosz* 2009, i. m. 157–176). Ez az életutató összefoglaló írás fontos helyet kap a szerző új tanulmánykötetében is, amelynek egyes darabjai különböző aspektusból taglalják a cárnő személyiségét, tevékenységét és uralkodásának körét.

A szerző alapvetően háromféle tanulmányt válogatott kötetébe, melyeknek szoros vagy épp lazább kapcsolódási pontjaként II. Katalin szolgál: az írások zömét életrajzok adják, melyek egy-egy történelmi esemény részletes, kronologikus leírásával (*II. Katalin és a török félhold*, melyben az orosz–török háborúkról esik szó), vagy egy átfogóbb, a kulturális–tudományos életet érintő téma bemutatásával (*Orosz–amerikai kapcsolatok a függetlenségi háború időszakában, Német tudósok a pétervári akadémián*) váltakoznak. V. Molnár László a 18. századi Oroszország kutatójaként kiválóan ismeri a bemutatott korszak minden részletét, aminek köszönhetően rávilágít kevésbé ismert összefüggésekre is: így például arra, hogy Katalin Patyomkin után következő kegyence, Pjotr Zavadovszkij a cárnő unokájának, I. Sándornak